

fil.f.d., prof. Tofiq Əbdülhəsəni
ADİU (UNEC)

MÜASİR AZƏRBAYCAN POEZİYASINDA TƏBİƏT LİRİKASI

Açar sözlər: təbiət, klassik, müasir poeziya, insan, dünya

Keywords: nature, classic, contemporary, human, world

Ключевые слова: природа, классический, современная поэзия, человек, мир

Azərbaycan poeziyasında da ən qədim dövrlərdən başlayaraq şairlər təbiətin gözəlliklərindən ilham almış, onu vəsf etmişlər. Təbiətin dirçəlişi, bahar fəslinin gəlişini vəsf edən bahariyyələr poeziyanın əsas janrlarından biri olmuşdur. Tənqidçi **Rəhim Əliyev** «Poeziyanın təbiiliyi» adlı kitabında bu problemə diqqəti cərkərək yazır: «...qədim dövrlərdən başlayaraq təbiət şairlərin ilhamına qanad və qida verən ən mühüm mənbələrdən biri idi: bukolina poeziyası, pastrol poeziyası, idillik poeziya kimi anlayışlar və terminlər «təbiət poeziyası» münasibətlərinin qədimliyini və zənginliyini xatırlatmaq üçün kifayətdir. Bu zənginliyi bizim klassik poeziyamızda da görmək çətin deyildir. Təbiət bütün dövrlərdə poeziyanın başlıca mövzularından biri olmuşdur və bu gün də bu barədə təzə bir mətləb kimi danışmaq sadələvhlik olardı» [1].

Lakin onu qeyd etmək lazımdır ki, klassik dövrün estetik baxışlarından fərqli olaraq bu gün poeziyanın təbiətə münasibəti bir qədər dəyişmişdir. Belə ki, «...əvvəlki dövrlərdə təbiət poeziyasının əsas xüsusiyyətlərindən biri ondan ibarət idi ki, burada şair təbiətdən təcrid olunmamışdı, uzaqlaşmamışdı, ayrılmamışdı: o, təbiətin ağışında idi, onun üzvi parçası idi. Çünki bu şair təbiəti «ayrıca təbiət kimi», «təcrid edilmiş təbiət» kimi qavraya bilmirdi. Təbiət onun üçün daha çox gündəlik təəssüratın başlıca mənbəyi idi. Şair öz nəğmələrini təbiətin qoynunda oxuyurdu. Təbiət onun gündəlik məişətinin, həyat tərzinin ayrılmaz bir parçası, onun tərənnümü isə şairin gündəlik estetik təəssüratının poetik təəssümü demək idi. Müasir təbiət poeziyası üçün başqa bir vəziyyət xarakterikdir: indi şairlərimiz çox vaxt təbiətə, əgər belə demək mümkünsə, uzaqdan, kənardan nəzər salır. Hazırda poeziya təbiətlə insanın üzvi vəhdətini yox, bir-birindən uzaqlaşmasını, yadlaşmasını təsvir edir, həm də kədərlə, məyus-məyus» [1].

İstiqlaliyyət dövründə yaranan təbiət poeziyası üçün də səciyyəvi olan bu aspekt Bəxtiyar Vahabzadə, Hüseyn Arif, Məmməd Araz, Nəbi Xəzri, Qabil, Nəriman Həsənzadə, Xəlil Rza Ulutürk, Fikrət Sadıq, Məmməd İsmayıl, Fikrət Qoca, Musa Yaqub, Famil Mehdi, Məmməd Aslan, Abbas Abdulla, Nüsrət Kəsəmənli, Çingiz Əlioğlu və başqa şairlərin yaradıcılığında aşkar şəkildə özünü büruzə verməkdədir.

Yaşar Qarayev Azərbaycan poeziyasında təbiətə həsr olunmuş bədii nümunələri təhlil edərək yazırdı: «İndi poeziyamızın təbiət mövzusu ilə bağlılığı bir neçə formada özünü göstərir. Lirikamızın böyük bir hissəsini təbiəti müstəqim şəkildə tərənnüm edən şeirlər təşkil edir (Hüseyn Hüseynzadənin, Famil Mehдинin, İlyas Tapdığın, Məstan Əliyevin, Musa Yaqubun, Hüseyn Kürdoğlunun, Məmməd Aslanın, Tofiq Mütəllibovun bir çox şeirlərini misal gətirmək olar). Lirikamız təbiətlə ünsiyyət axtarışlarında keçmişə müraciət

edir və insanla təbiətin ən böyük birliyi dövrünün hadisələrini qələmə alır (Qobustana həsr olunan şeirləri, N.Xəzrinin «Dədə Qorqud» motivləri əsasında yazdığı «Əfsanəvi yuxular»ı nümunə göstərmək olar). Nəhayət, poeziyamız xalqın taleyini, təbiətini, tarixini və musiqisini vəhdətdə xatırlayır, muğamda təbiətlə xalqın birliyini görür (Məmməd Arazın, Tofiq Bayramın, Qasım Qasımszadənin, Cabir Novruzun bir sıra şeirləri və xüsusən Bəxtiyar Vahabzadənin «Muğam», Hüseyn Hüseynzadənin «Dilqəm» poemaları bu meylin ən yaxşı nümunələridir). Hər üç təmayül təbiətə yaxınlıq axtarışlarında kənd, əcdad, meşə, baba obrazlarına da tez-tez müraciət edir» [2]. Göründüyü kimi, Yaşar Qarayevin son dərəcə dəyərli mülahizələrində poeziyada təbiət mövzusunun işlənilməsinin ayrı-ayrı aspektlərinə diqqət yetirilmiş, onun dəqiq elmi təsnifatı aparılmışdır.

İstiqlal dövrü poeziyasında da təbiət mövzusu aktual problemlərdən biri kimi diqqəti çəkmiş, ayrı-ayrı sənətkarların yaradıcılığında təbiət mövzusunda çoxlu sayda bədii örnəklər yaranmışdır. Ayrı-ayrı şairlərin şeir yaradıcılığının araşdırılan mövzu kontekstində nəzərdən keçirilməsi aşkar göstərir ki, bütövlükdə istiqlal dövrü poeziyasında təbiət haqqında yazmağa ciddi əhəmiyyət verilmiş, bu mövzuda xeyli bədii nümunələr yaradılmışdır.

Əlbəttə, çağdaş poeziyada təbiət mövzusunda yazılmış bütün əsərlərin bu təsnifatda əhatə olunduğunu iddia etmək doğru deyildir. Hər şeydən əvvəl ona görə ki, təbiət mövzusu son dərəcə geniş və əhatəlidir və o, ayrı-ayrı sənətkarların yaradıcılığında özünəxas cəhətləri, çalar və xüsusiyyətləri ilə gerçəkləşmişdir. Eyni zamanda, təbiət mövzusunda yazılan əsərlərin bir çox məqamlarda fəlsəfi məzmun daşdığı, başqa sözlə, bu tipli əsərlərin fəlsəfi poeziya kimi dəyərləndirildiyi nəzərə alınarsa, onun təsnifatında təbii çətinliklərin yarandığı qaçılmazdır.

Azərbaycan poeziyasında təbiət mövzusunda ardıcıl müraciət edən sənətkarlardan biri Hüseyn Arifdir. Şairin təbiət mövzusunda yazdığı əsərlərin təhlilindən aşkar göründüyü kimi, o, yaradıcılıq fərdiyyətinə görə müasir Azərbaycan poeziyasının bənzərsiz sənətkarlarından biridir. Şairin yaradıcılıq irsi sonrakı dövrün ədəbi prosesinə mühüm təsir göstərmiş və xeyli müddət bədii düşüncəni məşğul etmişdir. Bu, ilk öncə onunla bağlıdır ki, Hüseyn Arif bir şair kimi qeyri-adi istedadla və yaradıcılıq erudisiyasına malik sənətkarlardandır. Bütün bunlardan əlavə, onun doğruluq-ərsəyə gəldiyi, uşaqlıq və gənclik illərinin keçdiyi mühitin təsiri, söz sənətinə və bütövlükdə yaradıcılıq dünyasına ciddi münasibət bəsləməsi, öz üzərində ardıcıl, sistemli işləməsi və s. kimi keyfiyyətlər onun bir sənətkar kimi formalaşmasına təsir göstərmişdir. Obyektiv təbiət gözəlliyi vasitəsilə subyektiv müasir mənəvi-psixoloji duyum və düşüncələrini ifadə edən lirik şeirlərin ideya-estetik təsir gücü qüvvətli olur. Bu tipli şeirlərdə çağırış, adi həyat hadisələri, texniki tərəqqi sıçrayışları qarşısında çıxılmazlıq, çarəsizlik nidaları eşitmirik. Təmkinli, ahəstə lirik təhkiyənin, insanın iliyinə, qanına qədər sirayət edən, obyektiv gözəlliyin ifadəsində mühüm estetik komponentlərdən biri kimi bədii intonasiya çalarlarının və onu əyaniləşdirən söz və səs düzümünün şahidi oluruq». Bütövlükdə Azərbaycan təbiət lirikası ilə bağlı söylənmiş bu obyektiv mülahizələr Hüseyn Arif poeziyası üçün də səciyyəvidir. Həqiqətən də, Hüseyn Arifin təbiət mövzusunda qələmə aldığı əsərlərdə təbiətə o ilahi sevginin orijinal, bənzərsiz təzahünə təsadüf edirik.

Hüseyn Arifin təbiət poeziyasının müstəqil təhlil obyektinə çevrilməsi yuxarıda söylənilən nəzəri mülahizələrin doğruluğunu sübut etməkdədir. Çünki müəllifin təbiət mövzusunda qələmə aldığı poetik nümunələrdə təbiət hadisələri elə real şəkildə əks olunur ki, oxucu şairin səmimiyyətinə inanmaya bilmir. Digər tərəfdən müəllif təbiəti özünəməxsus əlamətləri, səciyyəvi keyfiyyət cizgiləri ilə əks etdirməyə üstünlük verdiyindən, başqa sözlə, təsvir etdiyi təbiətin daxili dinamikasını yarada bildiyindən onun bu məzmunlu şeirləri yaradıcılığının digər örnəkləri ilə müqayisədə daha çox diqqəti çəkir.

Hüseyn Arifin təbiət mövzusunda qələmə aldığı poetik örnəklərdə bir tərəfdən ana təbiətin sirli-sehrli gözəlliyi geniş mənada tərənnüm olunur, qarşı tərəfdən isə təbiət fəlsəfi prizmadan işıqlandırılır. «Hüseyn Arif əsl təbiət şairi, əsl el şairidir. Onun təbiət şeirlərindəki mətləb və qayə Vətən mövzusu ilə çox möhkəm və üzvi surətdə bağlıdır. Xalqın qəhrəmanlıq keçmiş, sazlı-sözlü dünyası, Azərbaycan torpağının zənginliyi, tarixi şəxsiyyətlərin həyatı, fəaliyyəti – bütün bu mövzularla bir sırada misilsiz təbiət lövhələri Vətən mövzusunun ayrı-ayrı komponentləridir. Hüseyn Arifin hər hansı bir şeirində biz Vətənin konkret təsvir və tərənnümü ilə qarşılaşırıq. Bu şeirlərdə təbiət müəyyən fəlsəfi motivlərin, həyat haqqında mənalı düşüncələrin ifadəsinə xidmət edir» [3].

Azərbaycanın xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadə Hüseyn Arifin poeziyasını təhlil obyektinə çevirərək belə qənaətə gəlir: «Əgər məndən soruşsalar, «bir sözlə, bir cümlə ilə Hüseyn Arif sənətinin özünəməxsusluğunu açıqla», mən tərəddüdsüz deyərdim: təbiilik! Bəli, məhz təbiilik onun sənətinin mahiyyətidir. Həyatda bir insan kimi təbii olan, düşündüyünü deyən, sözlərinə boya çəkməyən bir sənətkarın sənətində də təbii olması çox təbiidir. Bu mənada mən Hüseyni ana təbiətin bir parçası sayıram. Buna görə də onun şeirlərində dağ, dərə, çəmən, meşə, gül-çiçək, kol dil açıb danışır. Danışır yox, oxuyur. Şəhərin səsi-küyü, hisi-pası məni darıxdıranda həmişə Hüseyni oxuyur, onun misraları ilə isinirəm. Dilinin təmizliyinə, şairliyinə valeh olduğum şairlərdən biri də Hüseynidir. Onun dili saz havalarının büllurluğundan süzülüyünə görə sözlər o qədər yerində, misralar o qədər ilişiksiz hamardır ki, dil topuq çalmır, kəlmələr ağızda şəkər dadır»[4].

Görkəmli şairimiz Məmməd Araz istiqlalıyyət illərində təbiət mövzusunda bir sıra dəyərli əsərlər yazmışdır. Bunların içərisində «Ağac ək», «Özünə baş əyən ağac», «Qorxuram», «İlahi, əfv eylə günahlarımı» və digər poetik örnəklər diqqəti cəlb etməkdədir. «Ağac ək» şeirində müəllif bir növ nəsihətamiz formada insanları təbiətə qayğı göstərməyə, onu gözəlləşdirməyə, yaşıllaşdırmağa çağırır:

Ömründə bir ağac əkmisənmi?

Ağac əkmisənmi?

Ola palıd ağacı o,

Ola həmişəyaşıl,

Zeytun ağacı ola,

Ola narbənd ağacı, ola.

Ola sərvi ağacı,

Ola ardıc ağacı.

Ağac ək, əllərin baxanda

Əllərdən utanmasın [5].

Şeirdə müəllifin ayrı-ayrı ağacların adlarını sadalaması bir tərəfdən onun təbiətə bələdliyini əks etdirmiş, digər tərəfdən gənc nəsilə təbiətə sevgi oyandırmaq niyyətini şərtləndirmişdir. Bu kimi şeirlərində Məmməd Araz təbiəti məharətlə insan həyatının ayrılmaz bir parçası kimi təqdim etməyə çalışmış və buna nail olmuşdur. «Özünə baş əyən ağac», «Qorxuram», «İlahi, əfv eylə günahlarımı» və s. kimi yuxarıda adları çəkilən şeirlərdə isə Məmməd Araz təbiətə fəlsəfi prizmadan yanaşmış, onun sirlərini açmağa çalışmışdır. «M.Araz təbiət hadisəsini mənalandırmaqda zəngin yaradıcılıq təcrübəsi olan şairlərdəndir. Onun poeziyasında təbiət detalları ictimai fikir daşıyıcısı kimi çıxış edir» [6].

İstiqlaliyyət illərində təbiət mövzusunda özünəməxsus poetik nüsxələr yaradan şairlər içərisində Müsa Yaqub xüsusi yerlərdən birini tutur. Təsədüfi deyil ki, şair haqqında yazılan tədqiqatların əksəriyyətində o, «təbiət şairi» kimi səciyyələndirilmiş, yaradıcılığı bu prizmadan təhlil obyektinə çevrilmişdir. Musa Yaqubun təbiət mövzusunda yazdığı poetik nüsxələrin qeyri-adi istedadın məhsulu olduğunu duymaq çətin deyildir. Lakin bu şeirlərin sətirləri arasında ciddi zəhmətin, bitməz-tükənməz yaradıcılıq axtarırlarının izləri də özünü göstərməkdədir. Elə buna görə də Musa Yaqubun yazıları təbii istedadla yaradıcı zəhmətin qovuşuğundan yaranan bədii axtarırlar kimi səciyyələnir.

Musa Yaqubun yaradıcılığının son mərhələsinə məxsus olan «Gəldim şeirimini yazmağa», «Quzey», «İsmayilli kömürü», «Yaşıl faciə», «Qırğın», «Salam, dağdağanım», «Köhnə bağlar», «Dağdağan Daş içində», «Bir ilin bənövşə anı», «Göyərir», «Eləmədiklərim yandırır məni» və başqa şeirlər təbiət mövzusunda qələmə alınmışdır. Şairin təbiət mövzusunda yazdığı şeirlərdə bir tərəfdən ana təbiətin gözəllikləri vəsf edilir, digər tərəfdən onun məhv edilməsinə etiraz səsi ucaldılır. Lakin hər iki məqamda müəllif təbiətə fəlsəfi prizmadan yanaşır, onsuz cəmiyyət həyatının bütövlüyünə inanmır. Musa Yaqubun fikrincə, dünyanın, yer üzünün mühafizəsi, insanın qorunması elə ana təbiətin qorunması ilə başlayır. Çünki təbiət olmadan insanın mövcudluğu mümkün deyildir.

«Gəldim şeirimini yazmağa» adlı poetik nüsxədə şair cəmiyyətin eybəcərliklərindən, çirkinliklərindən, ədalətsizliklərindən bezib yorulduğunu, yaşamaq, var olmaq üçün təbiətin qoynuna dönmək ehtiyacını orijinal şəkildə ifadə etmişdir. İstiqlaliyyət dövrü poeziyasında təbiət mövzusunda yazılan özünəməxsus bədii nüsxələrdən biri olan bu şeirdə təbiətin sehrinə, möcüzələrinə, qəribəliklərinə diqqət yönəldilməklə kifayətlənilməmiş, həmçinin təbiətə fəlsəfi prizmadan yanaşılmışdır:

Gəldim şeirimini yazmağa,

Alıb yorğun ürəyimi

Gül yarpağından asmağa.

Bir daş üstə oturmağa,

Qəzəbimi yatırmağa.

Xoş duyğumu ayılmağa,

Öz-özümə qayıtmağa

Nə yaxşı ki, gələ bildim [7].

Şair təbiətin qoynunda ruhunun sakitləşdiyini, əslinə, ilkinliyinə qayıtdığını və bütün bunların arxasında saf, təmiz bir həyatın başladığını qeyd edərək fikirlərini belə yekunlaşdırır:

*Bu, təbiət amalıdır –
Ah, bu torpaq nə vaxtacan
Bizdən günah yumalıdır,
Bizdən tamah yumalıdır?!
Nə yaxşı ki, gələ bildim,
Nə yaxşı ki, bu yamacın
Gül üzünə gülə bildim [8].*

Şübhəsiz ki, istiqlaliyyət dövrü poeziyasında təbiət mövzusunda yazılan şeirlər bəhs olunan əsərlərlə məhdudlaşmır. Ona görə də bu məqalədə əsas etibarını ilə ən çox diqqəti cəlb edən poetik örnəklərdən bəhs olundu.

Ədəbiyyat

- 1.Əliyev Rəhim. Poeziyanın təbiiliyi, Bakı, «Yazıçı» nəşriyyatı, 1982, səh.47.
- 2.12 Qarayev Yaşar. Meyar şəxsiyyətdir, Bakı, «Yazıçı» nəşriyyatı, 1988. Səh.188.
- 3.XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı məsələləri (məqalələr toplusu), I kitab, Bakı, «Elm» nəşriyyatı, 2006, səh 328.
- 4.Vahabzadə Bəxtiyar. Ədəbi düşüncələr, Bakı, «Təhsil» nəşriyyatı, 2000, səh.41.
- 5.Araz Məmməd. Vətən, deyin, Bakı, «Adiloğlu» nəşriyyatı, 2003. səh.19.
- 6.Eminaliyev Eyvaz. Məmməd Araz, Bakı, «Səda» nəşriyyatı, 2006. səh.27.
- 7.Yaqub Musa. Ruhumla söhbət, Bakı, Azərnəşr, 2004, səh.10, 120.
8. Yusifli Vaqif. Yaxşı ki, sən varsan, Bakı, «Çaşıoğlu» nəşriyyatı, 2007, səh.13-14.

Summary

A natural lyric poetry in today's azerbaijani poetry

Along the time the nature has been the one of main themes of our poetry. It is not difficult to observe the realistic embodying of nature in the classic poetry. Natural poems regarding not only on the nature, also on ruminations, mentions on the world, time and society.

Different from classic natural lyric poetry in the contemporary poetry the composition of nature and human feelings are not considered but their remoteness.

Резюме

Лирика природы в современной азербайджанской поэзии

Одной из основных тем в нашей поэзии всегда оставалась лирика природы. Ее тематика была построена на таких параллелях как природа и общество, природа и человек, таким образом, стихи о природе связаны не только с природой, но это еще и размышления о мире, эпохе и обществе.

В статье исследуются отдельные аспекты, точные научные данные в произведениях современных азербайджанских поэтов, посвященных природе.

В отличие от классической, в современной поэзии о природе с сожалением признается об отдалении людей друг от друга.

*Rəyçi: dos. V.Mahmudova
ADİU-nin "Azərbaycan dili" kafedrasının
15.02.2017-ci il tarixli iclasının
06 sayılı protokolundan çıxarış.*

Daxil olma tarixi: 15.02.2017